

Soteriologia Teodoretą z Cyru w Komentarzu do Listu św. Pawła do Rzymian

Dariusz Kasprzak OFMCap¹

 <https://orcid.org/0000-0003-0137-3514> dariusz.kasprzak@upjp2.edu.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie <https://ror.org/0583g9182>

Soteriologia antiocheńska, szczególnie ta w ujęciu Teodoretą z Cyru, jest dziwnie pomijana w opracowaniach naukowych². W *Komentarzu*

¹ **Dariusz Antoni Kasprzak OFMCap** – urodził się w 1966 roku w Krakowie, patrolog, historyk Kościoła, prof. dr hab. teologii. Obronił magisterium z teologii w zakresie historii Kościoła (Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, Kraków 1992), licencjat kanoniczny i doktorat z patrologii (Augustinianum, Rzym 1995, s. 1999), habilitację z teologii w zakresie patrologii (Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, Kraków 2008). Uzyskał tytuł profesora nauk teologicznych (2019) i objął stanowisko profesora (2023). Z ważniejszych publikacji można przywołać: *The studies regarding monasticism and voluntary poverty in the patristic Church*, Kraków 2017; *The Pastors of the 5th century. A Comparative Study of the Pastoral Works of St. Peter Chrysologus and Salvian of Marseilles*, Kraków 2017; *Kształtowanie się nauki o niebie w teologii patrystycznej I–III wieku*, Kraków 2017. Obszar zainteresowań naukowych: struktury Kościoła patrystycznego, patrystyczna i średniowieczna egzegeza i teologia biblijna; eschatologia i soteriologia oraz duchowość okresu patrystycznego. Obecnie pełni funkcję Kierownika Katedry Patrologii i Historii Kościoła Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

² Zagadnienia teologiczne w pismach Teodoretą są dziś badane głównie pod kątem egzegetycznym czy historycznym, mniej teologicznym. Z podstawowych prac dotyczących egzegezy biskupa Cyru można przywołać studia: P. Parvis, *Theodoret*

do *Listu św. Pawła do Rzymian* autorstwa Teodoreta z Cyru spotykamy schemat soteriologii opisującej, jak Bóg za sprawą Jezusa Chrystusa przywrócił człowieka grzesznego do jedności ze sobą. Ta antyczna refleksja biskupa Cyru nad znaczeniem tekstu Pawłowego wydaje się istotna także w dzisiejszym dyskursie o zbawieniu i usprawiedliwieniu człowieka przez Boga. Dlatego w niniejszym artykule, po zarysowaniu biogramu Teodoreta z Cyru (§ 1), dokonam krótkiej charakterystyki jego egzegezy (§ 2), by następnie przejść do teologicznego omówienia wątków soteriologicznych obecnych w komentarzu (§ 3).

1. Postać Teodoreta, biskupa Cyru

Teodoret (393–466), mnich, a od 432 roku biskup Cyru w północnej Syrii, broniąc swego przyjaciela Nestoriusza, biskupa Konstantynopola (428–431), nie uznał potępiającego go wyroku cyrylowej sesji soboru efeskiego z 431 roku. W konsekwencji został pozbawiony urzędu, a następnie formalnie złożony z funkcji biskupa przez tzw. synod zbórcki w Efezie z 449 roku. Za zgodą cesarza Teodozjusza II udał się do monasteru w Nikertai. Po interwencji papieża Leona wrócił jednak do zarządu biskupstwem Cyru. Sobór chalcedoński w 451 roku zatwierdził go jako prawowiernego, jednak za cenę potępienia Nestoriusza. Monofizyci widzieli w nim, obok Diodora z Tarsu i Teodora z Mopsuestii, swego głównego wroga. Dlatego też politycznym postanowieniem cesarza Justyniana, aby doprowadzić do pojednania z monofizytami (do

commentary on the epistles of St. Paul: historical setting and exegetical practice, Oxford 1975; J. N. Guinot, *Les sources de l'exégèse de Théodoret de Cyr*, „*Studia Patristica*” 25 (1991), s. 72–94. Z opracowań dotyczących monastycyzmu syryjskiego ważne są dzieła: P. Canivet, *Le monachisme Syrien selon Théodoret de Cyr*, Paris 1977 i S. Brock, *Spirituality in the Syriac Tradition*, New York 2012. Ze studiów teologicznych warto wymienić te dotyczące chrystologii Teodoreta: P. B. Clayton, *The Christology of Theodoret of Cyrus: Antiochene Christology from the Council of Ephesus (431) to the Council of Chalcedon (451)*, Oxford 2007 (Oxford Early Christian Studies); V. Vranic, *The Constancy and Development in the Christology of Theodoret of Cyrrhus*, Leiden–Boston 2015.

czego nie doszło) został potępiony przez sobór, który lepiej, żeby się nie odbył; chodzi o niesławny Sobór Konstantynopolitański II. Ostatecznie został zrehabilitowany przez Sobór Konstantynopolitański III w 680 roku³.

2. Wprowadzenie do egzegezy Teodoretą z Cyru

Teodoretą uważa się za najwybitniejszego przedstawiciela egzegezy antiocheńskiej IV wieku. Wystrzegął się w niej radykalizmu i literalizmu Teodora z Mopsuestii, w cytowaniu fragmentów biblijnych był bardziej powściągliwy od Jana Chryzostoma, posługiwał się typologią i alegorią, korzystał z dorobku zarówno syryjskiej egzegezy (Diodor z Tarsu, Teodor z Mopsuestii, Jan Chryzostom), jak i tej aleksandryjskiej (tu głównie Orygenes). W swej metodzie teologicznej dążył do syntezy i zestawienia ówczesnej teologii (choć nie wymieniał jej twórców). To wszystko sprawiło, że jego komentarz, jednolity stylistycznie i językowo, stał się typowym przykładem antiocheńskiej egzegezy literalnej, w której nowością jest lektura tekstów Starego Testamentu w kluczu chrystologicznym (dlatego przy interpretacji stosuje się alegorezę i rozwija wątki dogmatyczne).

Egzegeza Nowego Testamentu u Teodoretą jest bardziej dosłowna, nie ma tu alegorezy, ale można doszukiwać się w niej sensu chrystologicznego. W komentarzu biskupa Cyru do tekstów Pawła dostrzegamy wpływ idei Platona oraz odwoływania się do terminów o charakterze

³ Por. Y. Azéma, *La date de la mort de Théodoret de Cyr*, „Pallas” 31 (1984), s. 137–155; M. Parmentier, *A Letter From Theodoret Of Cyrus To The Exiled Nestorius (Cpg 6270) in a Syriac version*, „Bijdragen” 51 (1990) nr 3, s. 234–245; T. Urbainczyk, *Theodoret of Cyrrhus. The Bishop and the Holy Man*, Ann Arbor 2002; J. W. Żelazny, *Apelacja Teodoretą do papieża Leona*, „Vox Patrum” 46–47 (2004), s. 335–346; I. Pásztori-Kupán, *Theodoret of Cyrus*, London–New York 2006, s. 3–80; A. M. Schor, *Theodoret's People: Social Networks and Religious Conflict in Late Roman Syria*, Berkeley–London 2011; P. Szewczyk, *Wstęp*, [w:] *Teodoret z Cyru, O herezjach*, tłum. P. Szewczyk, Kraków 2016, s. 9 (Źródła Myśli Teologicznej, 77).

dogmatycznym, co było typowe dla antiocheńskiej szkoły egzegezyjnej⁴. Teodoret, który podejmując za Pawłem apostołem kolejne prawdy wiary, teologicznie interesowały szczególnie zagadnienia chrystologiczno-soteriologiczne⁵. W swych komentarzach biskup Cyru poruszał powyższe tematyki, pojmując je jako przekaz samej wiary chrześcijańskiej⁶.

Teodoret, komentując teksty Pawłowe, chciał najpierw ukazać opinie samego Pawła, a dopiero potem własne. Czynił to poprzez analizę tekstu biblijnego słowo po słowie, często przytaczając całe zdania, rzadziej tylko część zdania biblijnego lub dwa–trzy zdania razem. Teodoret, starając się właściwie odczytać myśli Pawła, dążył do określenia właściwego kontekstu myśli autora natchnionego najpierw w węższym (teksty Pawłowe wyjaśniane innymi tekstami Pawłowymi), a następnie w szerszym zakresie (teksty Pawłowe wyjaśniane innymi tekstami biblijnymi). Taka interpretacja tekstu biblijnego wynikała zaś u niego z ogólnej zasady, że Pismo Święte wyjaśnia się Pismem Świętym, biorąc

⁴ Por. J.-N. Guinot, *Lexégèse de Théodoret de Cyr*, Paris 1997; M. Simonetti, *Między dosłownością a alegorią. Przyczynek do historii egzegezy patrystycznej*, tłum. T. Skibiński, Kraków 2000, s. 194–204; A. Baron, *Egzegeza Listów Pawłowych Teodoreta z Cyru*, [w:] Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów Pawłowych do Tesaloniczan, Tymoteusza, Tytusa, Filemona, Hebrajczyków*, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 2001, s. 5–53 (*Źródła Myśli Teologicznej*, 20); N. Siniosoglou, *Plato and Theodoret. The Christian Appropriation of Platonic Philosophy and the Hellenic Intellectual Resistance*, Cambridge–New York 2008.

⁵ Por. P. B. Clayton, *The Christology of Theodoret of Cyrus. Antiochene Christology from the Council of Ephesus (431) to the Council of Chalcedon*, Oxford 2007; G. N. Gotsis, G. A. Merianos, *Wealth and Poverty in Theodoret of Cyrrhus' On Providence*, „*Journal of Eastern Christian Studies*” 59 (2007) nr 1–2, s. 11–48; D. Fairbarin, *The Puzzle of Theodoret's Christology. A Modest Suggestion*, „*The Journal of Theological Studies*” 58 (2007) nr 1, s. 100–133; R. Perhai, *The Constancy and Development in the Christology of Theodoret of Cyrrhus*, „*Zeitschrift für antikes Christentum*” 20 (2016) nr 1, s. 182–186; V. Cristescu, *The Person of Jesus Christ and His Salvific Action in Theodoret of Cyrus' dispute with St. Cyril of Alexandria*, „*Teologia*” 74 (2018), s. 103–118.

⁶ Por. J.-N. Guinot, *L'Exégèse de Théodoret de Cyr*, dz. cyt., s. 466–522.

pod uwagę logiczną zgodność tekstu i jego następstwo (ἀκολουθία) oraz harmonijność (ἀρμονία) i łączność (συμφωνία) z innymi tekstami⁷.

3. Soteriologia Teodoret w *Komentarzu do Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian*

Zbawienie i wiara. Teodoret w przedmowie do księgi I swojego *Komentarza do Listu do Rzymian* podkreślił, że w doczesności kwestia zbawienia jest dostępna mentalnie jedynie dla ludzi wierzących, a niewierzący będą z niej drwić: „Tajemnica Bożego wcielenia jest dostojna i czcigodna dla tych, którzy szczerze uwierzyli, poucza nas bowiem jasno o miłości Boga do człowieka. Ci zaś, których otacza mgła niedowiarstwa i którzy jeszcze nie przyjęli blasku wewnętrznej światłości, drwią sobie ze spraw, których nawet zastępy aniołów nie są w stanie należycie wysławić”⁸.

Komentując te słowa, według schematu wyjaśniania jednego tekstu Pawła innym tekstem tegoż apostoła, bp Cyru podkreślał, że Bóg jest przez Pawła ukazywany (por. Rz 3, 21–8, 39) jako „Bóg nasz” i „Zbawiciel”, który objawia się ludziom nie po to, aby ich osądzać i potępić, lecz po to, „aby udzielić odpuszczenia grzechów, zapowiedzieć unicestwienie śmierci i obiecać życie wieczne”⁹. Uzupełniając ten wstęp 1 Kor 1, 18,

⁷ Por. A. Baron, *Wprowadzenie*, [w:] Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 1997, s. 7–8 (*Źródła Myśli Teologicznej*, 5); M. C. Paczkowski, *Egzegeza „Corpus Paulinum” Teodoret z Cyru*, [w:] *Święty Paweł Apostoł w ujęciu wybranych Ojców Kościoła*, red. W. J. Sztyk, Katowice 2010, s. 118–138; A. Lorrain, *Le commentaire de Théodoret de Cyr sur l'Épître aux Romains. Études philologiques et historiques*, Berlin–Boston 2018 (*Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, 179).

⁸ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, wstęp, s. 21.

⁹ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, s. 21; por. I, 1, 17A, s. 30: sprawiedliwość nie zostaje dana, lecz objawia się, staje się jawna dla wierzących w ewangelię.

owo zasugerowane dostępowanie zbawienia wynika i pochodzi z miłości Boga do człowieka, ale ze strony człowieka jest wyborem wiary. Jednak wybór ten był utrudniony dla Greków lub pogan (por. Rz 1, 18–32), bo „jawnie zniszczyli zdolność rozeznania między dobrem a złem [...] oraz przekroczyli prawo naturalne”¹⁰, a dla Żydów (por. Rz 2, 1–3, 20), bo co prawda otrzymali spisana naukę prawa Bożego, „ale nie chcieli czerpać z niej korzyści”¹¹.

Teodoret podkreślał za Pawłem (por. Rz 1, 3–5), że objawiona przez Boga Ewangelia o Chrystusie jako „Ewangelia Boża” jest głoszona poganom i Żydom jako „dobra nowina pojednania z Bogiem, pokonania szatana, odpuszczenia grzechów, unicestwienia śmierci, zmartwychwstania umarłych, życia wiecznego i królestwa niebieskiego”¹². „Ewangelia Bożego Syna”, poręczona wymienioną powyżej obfitości dóbr realizuje się przez „przedwiecznego Boga – Słowo, które stało się człowiekiem”¹³ (Ἐνανθρωπήσας Θεὸς Λόγος), sformułowanie typowe dla teologii *Logos-anthropos*. Paweł jako apostoł został ustanowiony przez Chrystusa keryksem (κηρυξ), czyli „nauczycielem, heroldem, zwiastunem”, gdyż zarówno jemu, jak i innym apostołom Chrystus „powierzył nam zbawienie wszystkich pogan oraz udzielając stosownej do głoszonego posłania łaski, aby ci, którzy przyjmują naukę, słuchali nas i uwierzyli słowu”¹⁴. Przyjęcie tej nauki, w myśl Rz 1, 1–7, przez pośrednictwo apostołów było zdaniem Teodoreta „łaską Bożą, gdyż dzięki niej właśnie wszyscy co uwierzyli, dostąpili zbawienia”¹⁵.

¹⁰ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, s. 21.

¹¹ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, s. 21.

¹² Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 1B, s. 24.

¹³ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 3, s. 24.

¹⁴ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 5, s. 26.

¹⁵ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 7B, s. 24; IV, 11, 32, s. 105: „Jednakże jednych i drugich [tj. i pogan, i Żydów],

Ludzie przez przyjęcie wiary w Jezusa stają się Jego braćmi¹⁶, a usprawiedliwienie przez wiarę prowadzi wierzących do obdarzenia ich chwałą¹⁷. Zbawienie dokonane w Jezusie obejmuje wszystkich ludzi – zarówno Żydów, jak i Greków – tych, którzy pragną tego zbawienia. Dla każdego człowieka dokonuje się ono jednostkowo przez przyjęcie wiary w Jezusa¹⁸. W komentarzu do Rz 1, 16–17 Teodoret podkreślił, że przez ewangelię objawia się sprawiedliwość Boża w tajemnicy planu Bożego: „Bóg bowiem nie ustanowił naszego zbawienia mocą swoją, ani rozkazem czy postanowieniem nie pokonał potęgi śmierci, lecz ze sprawiedliwością połączył miłosierdzie”¹⁹ – to Jezus – „jednoro-dzone Słowo Boże, przyodziawszy się w naturę Adama, zachowało ją wolną od skalania jakimkolwiek grzechem i złożyło ją w ofierze za nas, a spłaciwszy dług, z tą samą naturą związany, usunęło dłużniczy zapis jednakowo obciążający wszystkich ludzi”²⁰. Zbawienie, tu rozumiane przez Teodoret z Cyru jako usprawiedliwienie wszystkich ludzi od winy ich grzechu rajskiego, dokonało się w ludzkiej naturze Jezusa, wolnej od jakiegokolwiek grzechu, i w Jego ofierze za nas, uwalniającej naszą naturę – przez Jezusa – od zaciągniętego w naturze długu grzechu.

Grzech ludzki dokonał się i dokonuje się zawsze w naturze: „zarzut skierowany pod adresem wszystkich innych ludzi: że bez skrupułów

choć należała się im zagłada, Bóg uznał za godnych zbawienia, jeśli tylko zechcą uwierzyć” (komentarz do Rz 11, 32).

¹⁶ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 8, 29, s. 81: „Jako Bóg nie ma też braci, jako Człowiek natomiast braćmi zwie tych, którzy uwierzyli” (por. Rz 8, 29; Mt 12, 50; Mk 3, 35; Łk 8, 21).

¹⁷ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 8, 30, s. 81: „Niechaj jednak nikt nie twierdzi, że uprzednia wiedza Boża była przyczyną tego wszystkiego”. Teodoret odrzuca tu predestynacjonizm do zbawienia i potępienia.

¹⁸ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 17A–17B, s. 30.

¹⁹ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 17A, s. 30.

²⁰ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 17A, s. 30.

przekroczyli prawo, które Stwórca zaczepił w [ludzkiej] naturze²¹. Ludzie w swej naturze są obdarzeni od ich stworzenia przez Boga „rozumem oraz zdolnością oceny i umiejętnością rozróżniania między dobrem a złem²², od jej stworzenia ludzka „natura posiadała zdolność rozróżniania dobra i zła²³, „natura bowiem pouczyła ich [ludzi] o dwóch sprawach: że Bóg jest Stworzycielem wszechrzeczy i że należy unikać nieprawości, a dążyć do sprawiedliwości²⁴. Co więcej, ludzie ową zdolność do odróżniania dobra od zła wykorzystują we własnej, ustanowionej przez siebie władzy sądowniczej (komentarz do Rz 2, 1–3): „macie wszakże tak głębokie rozeznanie w tym, co dobre i złe. Trzeba jednak wiedzieć, że wydając wyrok na innych grzeszników, również sami mu podlegacie: ośmielacie się bowiem popełniać takie samo bezprawie²⁵”.

Dobre wybory za prawem Bożym – na drodze „pobożności i cnoty” potwierdzają sprawiedliwi uznani przez Boga. Złych wyborów, od Adama, Ewy, Kaina, dokonują ludzie niekierujący się prawem Bożym, co potwierdza już od Adama ludzkie sumienie: „Gdy oto Adam przekroczył przykazanie i skosztował owocu, którego mu zakazano, próbował się ukryć, ponieważ dręczyło go sumienie, powołany zaś przed sąd nie wypierał się swego uczynku, nie próbował usprawiedliwiać się niewiedzą, lecz na kobietę zrzucił winę za przestępstwo²⁶”.

Ludzie, pomimo wymienionych władz natury oraz nauczycieli przypominających im o prawie Bożym, „nie skorzystali z tego należyście”,

²¹ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 17B, s. 30.

²² Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 17B, s. 31.

²³ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 17B, s. 30.

²⁴ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 18, s. 31.

²⁵ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 2, 1, s. 35.

²⁶ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 17B, s. 31.

dlatego Bóg grozi grzeszącym karą, co Teodor, komentując Rz 1, 18, określił: „karą [...], aby tym określeniem wzbudzić bojaźń u tych, którzy postępują opornie”²⁷. W postawie bojaźni Bożej grzesznik może się nawrócić do Boga, ale może też tak zakłamać samego siebie, że przyjmie postawę bezbożności i nieprawości, a przez to utraci łaskę Bożą (komentarz do Rz 1, 21–25)²⁸. W komentarzu do Rz 2, 3–4 Teodoret oznajmił mądrościowo, że Bóg jako „sprawiedliwy Sędzia w stosownym czasie wymierzy karę każdemu, kto przekracza prawo”, nie dokonuje się to szybko i od razu, gdyż „[Bóg] bowiem zwleka i okazuje cierpliwość czekając na twe nawrócenie”²⁹. Bóg czeka zatem na nawrócenie każdego grzesznika, co potwierdził dalej sam Paweł: „nie chcąc wiedzieć, że dobroć Boża chce cię przywieść do nawrócenia?” (Rz 2, 4).

W Pawłowej pedagogice wzmocnieniem pozytywnym dla moralnych wysiłków człowieka jest teza z Rz 2, 7, że „tym, którzy przez wytrwałość w dobrych uczynkach szukają chwały, czci i nieśmiertelności – życie wieczne”. Teodor skomentował ją etycznie: jako uwagę Pawła o wartości ludzkich wysiłków moralnych („poczył tutaj o wysiłkach związanych z cnotą i ukazał nagrodę”³⁰), szczególnie zwracając uwagę na ludzką wytrwałość w dobrych uczynkach, wytrwałość w cnocie przez jej doskonalenie, gdyż za chwilowy (doczesny) trud wierzący praktykujący cnotliwe życie zyskuje jako nagrodę życie wieczne, chwałę, cześć i nieśmiertelność³¹.

Natomiast ludziom przekornym, którzy nie chcą iść za prawdą i oddają się nieprawości, Paweł zapowiadał Boży gniew i oburzenie (por. Rz 2, 8). Teodoret, komentując ten fragment *Listu do Rzymian*,

²⁷ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 18B, s. 31.

²⁸ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 1, 25, s. 33.

²⁹ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 2, 4A, s. 35.

³⁰ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 2, 7, s. 36.

³¹ Por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 2, 7, s. 36; IV, 11, 29, s. 105.

uznał, że Paweł „surowych gróźb związanych z występkiem nie skierował pod adresem tych, którzy przypadkowo dopuszczają się jakiegoś wykroczenia, lecz przeciw tym, którzy zapamiętałe je popełniają”³². Teodoret, idąc za myślą Rz 2, 9–24, krytykował religijny formalizm tych Żydów, którzy odwołują się jedynie do swego pochodzenia, ale nie spełniają uczynków wynikających z prawa mojżeszowego, bo taka postawa nie ma wartości usprawiedliwiającej przed Bogiem: „stwierdziwszy więc, że obrzezanie dano jako znak, a później stało się ono zbędne, dowodzi z kolei, że również nazwa «Żyd» nie posiada żadnej wartości”³³ zbawczej.

Ekonomia zbawienia. Teodoret z Cyru wyprowadził schemat Pawłowej soteriologii poprzez streszczenie myśli Pawła z Rz 3, 9–6, 11: „w Bożych zarządzeniach” lub „w Bożych zamysłach” (οἰκονομία) zawiera się miłość do ludzi. Wcielenie naszego Boga i Zbawiciela, Jezusa Chrystusa, było konieczne dla wszystkich ludzi. Dla pogan – bo przekroczyli prawo naturalne, dla Żydów podległych Prawu – bo przekroczyli objawione Prawo mojżeszowe. Przekroczywszy owe prawa jedni i drudzy zasługiwali na najsurowszą karę (por. Rz 1, 18–2, 29). Jednak Bóg, który ustanowił owe prawa, postępuje z ludźmi jak „doskonały lekarz”: najpierw wyjaśnia ludziom, na czym polega choroba, potem stosuje uzdrawiające lekarstwo. Postępuje również jako „doskonały pedagog”: najpierw gani nieprawość przekraczających oba prawa,

³² Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 2, 9, s. 36.

³³ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., I, 2, 27, s. 39; Teodoret wrócił do tej tematyki w IV księdze swego komentarza do Rz: zbawienie obiecane Żydom jest prawdziwe, bo są dziećmi Bożymi (Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., IV, 9, 6), ale przez swe wybory („nie naśladowali cnoty przodków”, Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., IV, 9, 14), ale tylko ich reszta będzie zbawiona, bo odrzucili zbawienia dokonanego Chrystusie (Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., IV, 9, 28), bo usprawiedliwienie przez Prawo się skończyło, a obecnie dokonuje się usprawiedliwienie przez wiarę według łaski (Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., IV, 10, 3).

wykazuje ich winę i to, że „zasługują na karę”, a „dopiero potem przekazuje lekarstwo wiary”³⁴.

Ukryta tajemnica Bożych zamysłów, poświadczona przez Prawo i Proroków (por. Rz 3, 21), jak oznajmił Paweł w Rz 3, 22–24: „to sprawiedliwość Boża przez wiarę w Jezusa Chrystusa dla wszystkich, którzy wierzą. Bo nie ma tu różnicy: wszyscy bowiem zgrzeszyli i pozbawieni są chwały Bożej, a dostępują usprawiedliwienia darmo, z Jego łaski, przez odkupienie, które jest w Chrystusie Jezusie”.

Stwierdzenia te, jak teologicznie je rozumiemy, są fundamentalne dla chrześcijańskiej soteriologii. Komentarz Teodoret do powyższego tekstu Pawła wydaje się powściągliwy: „Zestawiając łaskę z Prawem, ukazał wspaniałość zwycięstwa, gdyż, jak dowodzi, świadkiem łaski jest samo Prawo i Prorocy”³⁵; „przez wiarę w Jezusa Chrystusa korzystają ze sprawiedliwości ci wszyscy, którzy jej pragną, zarówno Żydzi, jak i Grecy”³⁶; (do Rz 3, 23) „w krótkim zdaniu wskazał, że wszyscy podlegają oskarżeniu i wszyscy potrzebują łaski”³⁷; (do Rz 3, 24) „Jedynie bowiem przez wiarę otrzymaliśmy odpuszczenie grzechów, ponieważ Pan Chrystus oddał swoje ciało jako wykup za nas”³⁸. Teodoret zatem powtórzył fundamentalne stwierdzenia soteriologii Nowego Testamentu: wszyscy ludzie zgrzeszyli (i ci żyjący pod prawem naturalnym, i ci żyjący pod prawem objawionym), a jedyną ich zasługą za te występki jest możliwa kara. Zbawienie ludzi od ich grzechów, będące częścią tajemniczych Bożych zamysłów lub zarządzeń (oikovoμία), realizuje się na drodze łaski, darmowo, „przez odkupienie, które jest w Chrystusie Jezusie” (Rz 3, 24), na drodze oddania przez Chrystusa swego

³⁴ Por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, wstęp, s. 41; por. Ps 142, 2; Ps 52, 3; Ps 53, 4; Ps 5, 10; Ps 139, 4.

³⁵ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 3, 21 s. 45.

³⁶ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 3, 22A, s. 45.

³⁷ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 3, 23, s. 45.

³⁸ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 3, 24, s. 45.

ciała jako wykupu za nas. Tego zbawienia ludzie dostępują przez wiarę w Jezusa Chrystusa. I jest to sprawiedliwość Boża, w której zawiera się miłość do ludzi.

Słowa, że Chrystus jest z Bożego ustanowienia „narzędziem prześlania przez wiarę mocą Jego krwi” (Rz 3, 25a), Teodoret skomentował, odnosząc się do złotej listwy – czyli prześlalalni – umieszczonej na Arce Przymierza (por. Wj 25, 17; 26. 36). „Starożytna prześlalalnia, jako przedmiot nieożywiony, nie miała krwi, natomiast spadały na nią krople krwi ofiar” to „określenie [narzędzie prześlania] odnosi się do Chrystusa jako do Człowieka, a nie do Boga. Jako Bóg bowiem sam udziela odpowiedzi za pośrednictwem prześlalalni, tytuł „narzędzia prześlania” otrzymał zaś jako człowiek, podobnie jak inne określenia: „owca”, „baranek” (por. Dz 8, 32; Iz 53, 7), „grzech” (2 Kor 5, 21), „przekleństwo” (por. Ga 3, 13) i tym podobne”³⁹. Chrystus, będąc równocześnie Bogiem i człowiekiem określanym wspomnianymi terminami, dokonał naszego zbawienia własną krwią, a od ludzi żąda tylko wiary⁴⁰.

„Prawo ustępuje przed łaską”⁴¹ (por. Rz 3, 27), dlatego „Bóg dał ludziom prostszy środek wiodący do zbawienia – wiarę”, „Nowe Prawo nazwano Przymierzem, ono bowiem orzeka, że należy wierzyć w Chrystusa”⁴², a „Bóg wszystkich, jeden Stwórca wszystkich [...]

³⁹ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 3, 25A, s. 46.

⁴⁰ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 3, 25A, s. 46.

⁴¹ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 3, 26B, s. 46.

⁴² Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 3, 27B. 27C, s. 47. Teodoret za Pawłem wraca do tej tematyki w IV księdze swego komentarza: życie zgodne z Prawem ze względu na uczynki nie przyniosło Żydom usprawiedliwienia, zbawienie przyniosła im łaska Boga; zbawienie nazywa się łaską, bo dokonuje się dzięki Bożej szczodroblewości (por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., IV, 11, 5–7); Izrael który polegał na Prawie nie osiągnął celu, wbrew Prawu teraz zachowuje Prawo, i wcale nie uzyskuje usprawiedliwienia; cel osiągnęli ci spośród nich, którzy uwierzyli, pozostali pogrążyli się w zatwardziałości niewiary (Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., IV, 11, 7A–11); Teodoret podkreślił,

zbawia więc wszystkich, którzy wierzą (por. Rz 3, 28)⁴³. „Spełnianie dobrych uczynków [uczynków dokonanych w ciele] przynosi wieńiec [chwały] tym, którzy ich dokonują, ale nie ujawnia miłości Bożej względem ludzi. Wiara zaś ujawnia jedno i drugie”⁴⁴ (komentarz do Rz 4, 1–2). Przykładem takiej postawy był np. patriarcha Abraham, który uzyskał przed Bogiem usprawiedliwienie przez wiarę, a sam żył przecież przed ustanowieniem Prawa mojżeszowego⁴⁵. Pielęgnowanie cnoty nie daje zbawienia (bo jest ono darmo ofiarowane przez wiarę), ale zapewnia wynagrodzenie, które przez Pawła zostało „określone jako chwała” za trudy, przykrości, udręki, prześladowania czy śmierć⁴⁶ (komentarz do Rz 5, 1–2). Przez postawę pielęgnowania cnoty w przeciwnościach wytrwałość w uciskach wyrabia się wypróbowaną cnotę, a ta wyrabia nadzieję; „nadzieja nie przynosi wstydu” (komentarz do Rz 5, 3–5), gdyż człowiek wierzący, który w wierze i nadziei przezwycięża doczesne trudności „utwierdza się w nadziei dóbr przeszłych”⁴⁷.

Adam jest figurą (τύπος) Chrystusa, i jak za Adamem w grzech, karę i śmierć „poszedł cały rodzaj ludzki”, tak „wszyscy ludzie mają udział w zmartwychwstaniu Pana Chrystusa”⁴⁸, a „sprawiedliwość Zbawiciela

komentując Rz 11, 12, „wszyscy przecież łatwiej by uwierzyli, gdyby Żydzi już się nie przeciwstawiali, lecz razem z nami głosili prawdę” (Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., s. 101), i dodał przy komentarzu do Rz 11, 15: „gdyby wszyscy Żydzi zechcieli uwierzyć, nie pozostałoby nic innego, jak tylko czas zmartwychwstania umarłych” (Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., s. 102; por. Mk 24, 14).

⁴³ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 3, 30, s. 47.

⁴⁴ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 4, 2, s. 48.

⁴⁵ Por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 4, 5, s. 48.

⁴⁶ Por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 5, 1, s. 52.

⁴⁷ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 5, 3B, s. 53.

⁴⁸ Por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 5, 16–17, s. 56.

przyniesie wszystkim ludziom życie”⁴⁹. Chrystus poniósł swą zbawczą ofiarę raz („umarł jeden raz i nie może umrzeć powtórnie”⁵⁰), dlatego chrześcijanie na znak tego przyjmują jeden chrzest, w którym następuje odpuszczenie grzechów⁵¹.

Walka z grzechem po chrzcie. Teodoret, komentując w trzeciej księdze swego traktatu Rz 6, 12–8, 39, poszedł za teologią Pawłową: chrzest to śmierć grzechowi (Rz 6), każdy wierzący przez doczesność toczy walkę i uwalnia się od grzechu, prawa i śmierci (Rz 7), nie jest w tej walce sam, gdyż jako chrześcijanin jest zamieszkały przez Ducha i jako taki jest Synem Bożym (Rz 8). W perspektywie soteriologicznej biskup Cyru podkreślał doczesność owej walki duchowej odbywanej w śmiertelnym ciele: nie potrwa ona długo, skoro ciało doznaje śmierci, to jest ona kresem pokus ze strony złych myśli i nic człowiekowi nie każe wtedy trwać w zależności od grzechu („tyranii grzechu”), ulegać mu i wzbudzonym przezeń cielesnym pożądliwościom⁵². Teodoret za Pawłem (Rz 6, 13) uznał, że „ciało nie jest złe, lecz jest dziełem dobrego Boga”, a jeśli „dusza kieruje nim dobrze i należycie, ciało może służyć Bogu”⁵³, a jego zmysły i członki, dając posłuch Bożej prawdzie, nastroją się na pełnienie Bożej woli i sprawiedliwości, co jest wyrazem ich nawrócenia (por. Rz 6, 15–17)⁵⁴.

Rozróżnienie pomiędzy dobrem a złem dokonuje się w rozumie: „umiejętność rozróżniania między dobrem a złem jest cechą istot obdarzonych rozumem, gdyż istoty pozbawione rozumu z natury swej

⁴⁹ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 5, 18, s. 48.

⁵⁰ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 5, 9, s. 59.

⁵¹ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., II, 5, 9, s. 59.

⁵² Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 6, 12, s. 61.

⁵³ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 6, 13C, s. 62.

⁵⁴ Por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 6, 17, s. 63.

nie posiadają tej zdolności”⁵⁵. Prawo uczy człowieka, co jest złe (lecz przez to samo w sobie nie jest złe), „zły jest grzech, który jest sprawcą śmierci. Przyczyną zaś grzechu jest skłonność naszej wolnej woli ku temu, co występne”⁵⁶. Cnoty, szczególnie ta umiarkowania, pobudzają wierzących do miłości Bożej, a ich brak powoduje „przekroczenie miary” w uczynkach i popadnięcie w grzech. Teodoret posłużył się tutaj platońskim obrazem rozumu-woźnicy w człowieku, który poprzez lęk przed Bożym gniewem powściągał przerosł ludzkiej żądz⁵⁷.

Na tej drodze doczesnej walki duchowej człowiek wierzący nie jest sam, zdany tylko na moralne wybory rozumu. Jako chrześcijanie, usynowieni przez Boga, mogą się do Niego zwracać jako Jego małe dzieci, a sam Duch, który został im dany w wierze i chrzcie, potwierdza łaskę duchową daną wierzącym, a także ich dziecięctwo Boże oraz zapowiedź przyszłego dziedzictwa z Bogiem w wieczności⁵⁸. Otrzymawszy od Boga „wielorakie poręczenie przyszłych dóbr [...] łaskę Ducha”, chrześcijanie oczekują „w nadziei” pełnego wyzwolenia: teraz otrzymali imię przybranych synów, w wieczności „zwielokrotnionej łaski Ducha”, wyzwolenia z zepsucia ciał i ich nieśmiertelności. Dlatego oprócz kierowania się wyborami rozumowymi winni też zaufać „Temu,

⁵⁵ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 7, 12, s. 68.

⁵⁶ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 7, 13C, s. 69.

⁵⁷ Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 7, 17, s. 68: „Dlatego też Pan wszechrzeczy przy pożądaniu postawił gniew, aby ten powściągnął przerosł żądz. Jednak także gniew wymaga środka, który by powściągał jego niepohamowanie. Jak – weźmy taki przykład – do rzeczy bardzo zimnej dodajemy czegoś ciepłego, a nadmierne gorąco miarkujemy zimnem, tak samo Bóg Stwórca, przydając nam te dwie namiętności, krańcowo sobie przeciwstawne pouczył, że brak umiaru w jednej należy powściągać drugą. Za przewodnika bowiem dał im rozum, niczym woźnicę koniom, i nałożył na nie jarzmo służby, polecając, aby ją pełniły z umiarem”; por. Platon, *Fajdros* 27–28; W. Dobosz, *Rozum jako naturalna droga do wiary – zapomniana koncepcja Teodoreta z Cyru*, „Vox Patrum” 71 (2019), s. 155–184.

⁵⁸ Por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 8, 15–19, s. 76–78.

który dźrzy ster wszechrzeczy” i „wzdychali powodowani mieszkającą w was łaską” (por. Rz 8, 27)⁵⁹. Ojczyzną chrześcijan jest niebo, skąd oczekują przyjścia Zbawiciela, który przekształci przy przyjściu ich ciała na podobne do jego chwalebne go ciała, „podobni do obrazu [...] Syna, to znaczy do ciała Syna”⁶⁰.

Zakończenie

Teodoret w swym komentarzu do *Listu do Rzymian* rozwinął Pawłowe tematy soteriologiczne: zbawienie a wiara jednostki (Rz 1, 1–3, 8); ekonomia zbawienia (Rz 3, 9–6, 11) i walka z grzechem po chrzcie (Rz 6, 12–8, 39). Biskup Cyru, komentując soteriologię Pawła, nie odchodził w swych rozważaniach od głównych linii soteriologii apostoła: zbawienie dokonało się już w Jezusie Chrystusie, jest wyłącznym dziełem Boga za sprawą Jezusa Chrystusa, który usprawiedliwia wierzących w Niego; skutkiem tego usprawiedliwienia z wiary jest trwanie w pokoju z Bogiem, zachowanie od gniewu Bożego, unikanie grzechu, obdarzenie chwałą.

Teodoret duszpastersko szczególnie podkreślił kwestię osobistego wyboru człowieka za Bogiem, dokonywanego w wierze. Zbawienie w Chrystusie, nawet jeśli się już dokonało, to indywidualny wybór. Główna teza Teodoreta została tu sformułowana za Pawłem: zbawienie jest dla wierzących, niewierzący w doczesności z samej nawet kwestii zbawienia będą drwić. Poganie będą niszczyli swe sumienie, przekraczali prawo naturalne, a wierzący (jak Żydzi) nie będą chcieli z niego korzystać. Kwestia zbawienia to też motyw przewodni osobistego uwierzenia Bogu w Jego zapowiedzi zawarte w Ewangelii Chrystusa. Jest ona głoszona wszystkim ludziom jako wybawienie: dobra nowina pojednania z Bogiem, pokonania szatana, odpuszczenia grzechów,

⁵⁹ Por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 8, 23–27, s. 79–80.

⁶⁰ Por. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, dz. cyt., III, 8, 29, s. 81.

unicestwienia śmierci, zmartwychwstania umarłych, życia wiecznego i królestwa niebieskiego. Tego zbawienia ludzie dostępują jedynie przez wiarę w Jezusa Chrystusa.

Teodoret w swym komentowaniu soteriologii Pawłowej uwypukla, że w zamiśle Boga zbawienie ludzi dokonało się „przez” i „w” Jezusie Chrystusie. Jeśli grzech dokonał się w naturze ludzkiej, tak zbawienie dokonało się w naturze ludzkiej Jezusa. Bóg w dziele swej sprawiedliwości połączonej z miłosierdziem dokonał zbawienia poprzez Wcielenie Słowa Bożego Jezusa Chrystusa, który przez przyjęcie ludzkiej natury i dobrowolną ofiarę w śmierci spłacił dług związany z ludzką naturą. Dokonał tego tylko Jezus – „przedwiecznego Boga – Słowo, które stało się człowiekiem” (typowe określenie teologii antiocheńskiej). Po chrzcie walka ze złem dokonuje się przede wszystkim w umyśle chrześcijan, wierzący nie jest w niej sam, ale jako przybrane dziecko Boże jest wspomagany w niej przez Ducha, i w nadziei oczekuje przyjścia Zbawiciela z nieba.

Abstrakt

Soteriologia Teodoret z Cyru w Komentarzu do Listu św. Pawła do Rzymian

Teodoret w *Komentarzu do Listu do Rzymian* streścił soteriologię Pawła z Tarsu. Stwierdził, że głoszona poganom i żydom Ewangelia, objawiona przez Boga, jest dobrą nowiną pojednania człowieka z Bogiem, pokonania szatana, odpuszczenia ludzkich grzechów, unicestwienia śmierci, zmartwychwstania umarłych, życia wiecznego i królestwa niebieskiego. Ta ewangelia realizuje się przez przedwiecznego Boga – Słowo, które stało się człowiekiem. Przyjęcie tej nauki jest łaską Bożą, a ci, którzy uwierzyli w nią, dostąpili zbawienia. Dobre wybory człowieka, realizowane na drodze pobożności i cnoty, potwierdzają nawracanie się człowieka do Boga. Wyrwałe wysiłki moralne człowieka przybliżają go do Boga. Nie mają jednak wartości zbawczej, bo zbawienie dokonało się jedynie w Chrystusie, a dostępuje się go jedynie przez wiarę na drodze łaski.

Słowa kluczowe: soteriologia, Teodoret z Cyru, komentarz do *Listu do Rzymian*

Abstract

The Soteriology of Theodoret of Cyrus in the Commentary on St. Paul's Letter to the Romans

In his Commentary on the Epistle to the Romans, Theodoret offers a summary of Paul of Tarsus's soteriology. He asserts that the gospel revealed by God to the Gentiles and Jews is the good news of man's reconciliation with God, the defeat of Satan, the forgiveness of human sins, the annihilation of death, the resurrection of the dead, eternal life and the kingdom of heaven. This gospel is actualised through the eternal God-the Word who became man. The acceptance of this doctrine is an act of divine grace, and those who have embraced it have been granted salvation. The good choices made by humans, when pursued along the path of piety and virtue, serve to confirm their conversion to God. The persistent moral efforts made by humans bring them closer to God. However, these efforts have no salvific value, because salvation has been accomplished only in Christ and is only accessed through faith on the path of grace.

Keywords: soteriology, Theodoret of Cyrus, Commentary on the Epistle to the Romans

Bibliografia

- Azéma Y., *La date de la mort de Théodoret de Cyr*, „Pallas” 31 (1984), s. 137–155.
- Baron A., *Egzegeza Listów Pawłowych Teodoreta z Cyru*, [w:] Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów Pawłowych do Tesaloniczan, Tymoteusza, Tytusa, Filemona, Hebrajczyków*, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 2001, s. 5–53 (Źródła Myśli Teologicznej, 20).
- Baron A., *Wprowadzenie*, [w:] Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 1997, s. 5–9 (Źródła Myśli Teologicznej, 5).
- Brock S., *Spirituality in the Syriac Tradition*, New York 2012.
- Canivet P., *Le monachisme Syrien selon Théodoret de Cyr*, Paris 1977.
- Clayton P. B., *The Christology of Theodoret of Cyrus. Antiochene Christology from the Council of Ephesus (431) to the Council of Chalcedon*, Oxford 2007.
- Clayton P. B., *The Christology of Theodoret of Cyrus: Antiochene Christology from the Council of Ephesus (431) to the Council of Chalcedon (451)*, Oxford 2007 (Oxford Early Christian Studies).
- Cristescu V., *The Person of Jesus Christ and His Salvific Action in Theodoret of Cyrus' dispute with St. Cyril of Alexandria*, „Teologia” 74 (2018), s. 103–118.
- Dobosz W., *Rozum jako naturalna droga do wiary – zapomniana koncepcja Teodoreta z Cyru*, „Vox Patrum” 71 (2019), s. 155–184.

- Fairbarin D., *The Puzzle of Theodoret's Christology: A Modest Suggestion*, „The Journal of Theological Studies” 58 (2007) nr 1, s. 100–133.
- Gotsis G. N., Merianos G. A., *Wealth and Poverty in Theodoret of Cyrrhus' On Providence*, „Journal of Eastern Christian Studies” 59 (2007) nr 1–2, s. 11–48.
- Guinot J. N., *Les sources de l'exégèse de Théodoret de Cyr*, „Studia Patristica” 25 (1991), s. 72–94.
- Guinot J.-N., *Lexégèse de Théodoret de Cyr*, Paris 1997.
- Lorrain A., *Le commentaire de Théodoret de Cyr sur l'Épître aux Romains: Études philologiques et historiques*, Berlin–Boston 2018 (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, 179).
- Paczkowski M. C., *Egzegeza „Corpus Paulinum” Teodoretą z Cyru*, [w:] *Święty Paweł Apostoł w ujęciu wybranych Ojców Kościoła*, red. W. J. Sztyk, Katowice 2010, s. 118–138.
- Parmentier M., *A Letter From Theodoret Of Cyrus To The Exiled Nestorius (Cpg 6270) in a Syriac version*, „Bijdragen” 51 (1990) nr 3, s. 234–245.
- Parvis P., *Theodoret's commentary on the epistles of St. Paul: historical setting and exegetical practice*, Oxford 1975.
- Pásztori-Kupán I., *Theodoret of Cyrus*, London–New York 2006.
- Perhai R., *The Constancy and Development in the Christology of Theodoret of Cyrrhus*, „Zeitschrift für antikes Christentum” 20 (2016) nr 1, s. 182–186.
- Schor A. M., *Theodoret's People: Social Networks and Religious Conflict in Late Roman Syria*, Berkeley–London 2011.
- Simonetti M., *Między dosłownością a alegorią. Przyczynek do historii egzegezy patrystycznej*, tłum. T. Skibiński, Kraków 2000.
- Siniosoglou N., *Plato and Theodoret: The Christian Appropriation of Platonic Philosophy and the Hellenic Intellectual Resistance*, Cambridge–New York 2008.
- Szewczyk P., *Wstęp*, [w:] *Teodoret z Cyru, O herezjach*, tłum. P. Szewczyk, Kraków 2016, 5–19 (Źródła Myśli Teologicznej, 77).
- Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła apostoła do Rzymian*, wstęp, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 1997 (Źródła Myśli Teologicznej, 5).
- Urbainczyk T., *Theodoret of Cyrrhus. The Bishop and the Holy Man*, Ann Arbor 2002.
- Vranic V., *The Constancy and Development in the Christology of Theodoret of Cyrrhus*, Leiden–Boston 2015.
- Żelazny J. W., *Apelacja Teodoretą do papieża Leona*, „Vox Patrum” 46–47 (2004), s. 335–346.